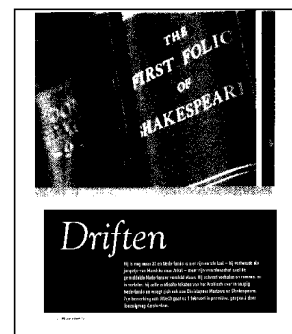

Driften

Hij is nog maar 32 en Nederlands is niet zijn eerste taal – hij verhuisde als jongetje van Marokko naar Arkel – maar zijn woordenschat doet de gemiddelde Nederlander versteld staan. Hij schreef verhalen en romans, en is vertaler: hij zette erotische teksten van het Arabisch over in sappig Nederlands en waagt zich ook aan Christopher Marlowe en Shakespeare. Zijn bewerking van *Othello* gaat op 1 februari in première, gespeeld door Toneelgroep Amsterdam.

**Dat je dat durft, een vertaling van Shakespeare.
Hoe ben je daartoe gekomen?**

"Ivo van Hove heeft me erom gevraagd. Ik lees veel Engels en met Shakespeare had ik al kennis gemaakt op de middelbare school. *Venus and Adonis* vond ik bijvoorbeeld prachtig. Ken je dat niet? Dat is een verhalend gedicht over de poging van Venus om Adonis te verleiden, maar dat lukt haar niet, want hij houdt niet zo erg van vrouwen en is de vrucht van incest. Adonis wordt tenslotte gedood door een everzwijn en uit het bloed dat hij vergiet, ontspruiten bloedrode anemonen. In de katholieke middeleeuwse traditie vind je een hele reeks van zulke verhalen. Rozen zouden rood zijn omdat er ooit een onschuldige maagd is verbrand of zo, en haar martelaarsbloed gaf de rozen hun kleur. Ik ben dol op dat soort vertellingen."

Zoals in *De metamorfosen* van Ovidius?

"Ovidius is een groot schrijver en Shakespeare heeft hem vaak geplunderd. Het

klassieke verhaal over de transformatie van Scylla bijvoorbeeld is prachtig. Een nimf wordt veranderd in een monster, uit haar middenrif beginnen venijnig blaffende honden te groeien en zij probeert daarvoor op de vlucht te slaan. Die scene zou in een hedendaagse Amerikaanse horrorfilm niet misstaan, en de wisselwerking tussen zulke bewegende beelden van toen en nu vind ik fascinerend.

"Vanuit dat gevoel voor de continuïteit tussen heden en verleden heeft Ivo van Hove, met wie ik al eerder heb samengewerkt bij de vertaling van Christopher Marlowes *De slachting van Parijs*, me gevraagd of ik Shakespeares *Othello* wilde doen.

"Ik heb me daarop verkeken overigens, want ik ben er ruim acht maanden mee bezig geweest ik ben gigantisch over de deadline heen gegaan. En er waren allerlei beperkingen, want al te lange zinnen moest ik inkorten. Ivo wilde vooral een speelttekst. Dat was dramaturgisch natuurlijk wel erg

interessant, want dan moet je het stuk tot zijn essentie terugbrengen en je afvragen waar *Othello* nou eigenlijk over gaat."

Goeie vraag.

"Ja, want je kunt veronderstellen dat het stuk over racisme gaat, omdat de Moor een outsider is in een blanke samenleving. En dat is vast waar, maar wat ik naar voren wilde halen is de rol van Desdemona en de vrouwenhaat die haar treft.

"In de periode dat ik met dit stuk bezig was, stuitte ik toevallig op een Amerikaans krantenbericht over vier legerofficieren die hun echtgenote hadden vermoord. Dat ging dus over machismo, over de moraal van strijders, en over de vrouwen die zich in dat militaire milieu moeten handhaven. *Othello* noemt Desdemona bijvoorbeeld 'mijn soldaat' en zijn verwijten aan haar adres zijn te vergelijken met een beschuldiging van desertie of contractbreuk. Hij stelt zich niet alleen op als jaloerse minnaar, maar ook als een vertegenwoordiger van het militaire ge-

zag, alsof hij een soort objectieve rechter is. "De chaperonne van Desdemona, Emilia, zegt op een gegeven moment: 'Wat denken mannen eigenlijk als ze ons voor een ander verruilen? Is het zwakte? Ja, ik denk het wel. Is het hartstocht? Ja, ik denk het wel. Is het wraak? Dat kan zijn, maar wij hebben toch ook onze hartstochten, en hoewel wij niet helemaal van charme ontbloot zijn, kennen we ook wraakzucht.' Die vrouwelijke invalshoek wilde ik benadrukken."

Jij neemt het voor de dames op.

"Dat doet Shakespeare, en Ivo van Hove en ik sluiten ons daarbij aan. Ik zie ook een schrijvende tegenstelling, met name in het 'driftige' van al die personages.

"Meteen na hun eerste huwelijksnacht moet Othello de strijd aanbinden met de Ottomanen. Zij zegt dan teleurgesteld: Vanavond al? Maar ja, de oorlog is hem eigenlijk liever dan het dons van het bruidsbed. Wat dat betreft had Shakespeare een vooruitziende blik, gelet op alle trammelant die er nu is over de houding van Noord-Afrikaanse mannen ten opzichte van vrouwen. Ik heb dan ook een echte Arabier van hem gemaakt, een man die eigenlijk niets van vrouwen begrijpt.

"Toen Shakespeare dit stuk schreef, stond Engeland nog aan het begin van zijn ontwikkeling als koloniale natie; hij is nog opgetreden voor de Noord-Afrikaanse ambassadeur, die het gebied vertegenwoordigde dat toen Barbarië werd genoemd, tijdens

diens bezoek aan Londen. In feite was dat een van de eerste ontmoetingen tussen het westen en een vreemde, exotische cultuur. Dat Shakespeare daar oog voor had, toen al, kroont hem mijns inziens tot genie.

"Zelfs de vooroordelen uit die tijd lijken op die van nu, want Desdemona's vader brengt Othello prompt in verband met drugs: hij denkt dat zijn dochter kon worden geschaakt omdat ze was gedrogeerd. Wat dat betreft was deze vertaling een heel intense ervaring, en dat zie ik ook terug bij de acteurs. Dit is geen stuk dat je zomaar even doet."

Sluit de regie bij jouw opvatting aan?

"Ivo van Hove heeft dit stuk wel eens vergeleken met de roman van Conrad, *Heart of Darkness*, waarop Coppola zijn film *Apocalypse Now* baseerde. Wat hij wil tonen, is dat bij Othello krachten worden losgemaakt die hij niet meer onder controle heeft. Othello denkt dat het evenwicht hersteld zal worden als hij Desdemona heeft gedood: dan komt alles goed. Maar ook na die wurgmoord, waarbij hij tevens zijn hede voor haar verstikt, blijkt de chaos nog steeds te regeren."

Zou je wel vaker voor het toneel willen vertalen, of een eigen stuk willen schrijven?

"In principe wel, op voorwaarde dat schrijvers dan ook de ruimte krijgen voor hun eigen literaire benadering. En dat hangt erg af van de synergie in de samenwerking tussen schrijver en regisseur. Ik zou nu bij-

voorbeeld graag *The Tempest* doen, omdat het thematisch aansluit op *Othello*. Of een soort burleske schrijven op basis van Rabelais, met veel *grand guignol*-effecten.

"Ik vind het belangrijk dat er meer extase en vreugde in het theater komt, zodat je ziet dat die kunstvorm op het marktplein is ontstaan. De analytische benadering ligt mij niet zo. Ik wil graag iets zien wat bacchantisch is, uitbundig!

"Of misschien kan ik beter zeggen: ik wil iets zien. Je eigen verbeelding als lezer is namelijk altijd rijker dan de toneelmiddelen die een regisseur ten dienste staan, dus een voorstelling is pas goed als die je even doet vergeten wat er al aan beelden in je hoofd zit."

Rijk aan beelden en onverwachte associaties is je eigen proza ook, maar dat komt de toegankelijkheid volgens mij niet altijd ten goede. Ten aanzien van jouw boeken zou ik niet graag voldoen aan de eindexamenopdracht: Vertel in eigen woorden wat de schrijver hier bedoelt.

"Toen ik debuteerde met de verhalenbundel *De voeten van Abdullah*, had de uitgever liever een roman gehad, maar daar was ik nog niet aan toe. Tenslotte zijn we het over eens geworden dat ik een aantal verhalen zou bundelen die thematisch en structureel met elkaar samenhangen. De lezer is natuurlijk geconditioneerd en heeft bestaande verwachtingspatronen, maar als hij die even opzij zet verklaart het boek zichzelf. Hoop ik."

In de epiloog las ik dat de bundel over menselijke 'driften' gaat, maar zonder dat nawoord zou ik dat niet geraden hebben.

"Mij viel het thema ook pas op toen ik de bundel als geheel nog eens overlas. Kijk, zodra je een maatschappij creëert die het driftleven onderdrukt, zul je altijd zien dat de mensen naar een uitlaatklep beginnen te zoeken. Daar was ik in die periode kennelijk erg mee bezig. Met de erotiek, de extase en het vleselijke genot als zodanig, wat in de islamitische maatschappij dus niet kan en niet mag. Daarvoor geneerde ik me een beetje, maar ik vond die gêne ook onzinnig. Vandaar dat die verhalen nogal eens een lofzang bevatten op de aardse, menselijke seksualiteit."

Je schrijft in je nawoord ook dat men 'de liefde altijd te laat leert kennen'. Hoe zit dat?

"Wat ik daarmee bedoel, is eigenlijk dat veel mensen de kracht van hun driftleven aanzien voor liefde. Zoals in het eerste verhaal van de bundel, *Spookstad*, waarin een oude man een knaap bij zich in huis neemt, een soort seksslaaf, en vervolgens de hevigheid van zijn begeerte verwart met een gepassioneerde liefde voor die jongen. En uiteraard reageert die jongen op de dubbelzinnigheid van de situatie door zijn eigen seksualiteit te gaan vieren, nogal wreed. Liefde en seks, wat zijn dat eigenlijk? Waaraan kun je ze aan herkennen, wat is het verschil? En is er eigenlijk wel zo veel verschil?"

Kun je men ook nog even je roman *Momo* uitleggen, nu je toch bezig bent?

"*Momo* behandelt hetzelfde thema, maar nu gezien vanuit een kind. Seks bestaat bij de gratie van de verbeelding, van fantasieën en dromen, en in dat boek onderzoek ik wat er gebeurt als die verbeelding autonoom wordt en een eigen leven gaat leiden. De kinderwereld van *Momo* heb ik proberen te beschrijven met behulp van allerlei archaische termen, want dat leek me de enige manier om een dartel verband te leggen tussen de wereld van een zevenjarig jongetje en die van de volwassenen om hem heen. Op gevaar af dat je in waanzin vervalt. Zoals in *Salomon* gebeurt, mijn tweede roman, want daarin slaat de verbeelding echt volledig op hol."

Leed jij als kind ook aan zulke uit de hand gelopen fantasieën?

"Ik had wel een levendig voorstellingsvermogen, maar ik ging daarin niet tot het uiterste, zoals *Momo*. Ik heb hem overigens wel mijn hemd en mijn broek gegeven, als autobiografisch detail, en ook het schoolreisje is echt gebeurd. We gingen met de hele klas naar de Beekse Bergen, en ik wou niet mee, want ik werd wagenziek in de bus. Bovendien had ik een afkeer van groepsactiviteiten. Als we met zijn allen moesten gymmen, had ik altijd een fantastische smoes bij de hand om er onderuit te komen: dan was het zogenaamd Ramadan."

"Ik was net in Nederland, moet je rekenen,

in 1977 door mijn vader hierheen gehaald in het kader van de gezinshereniging, net als veel van mijn leeftijdgenoten. Toen was ik nog maar zeven. En waarom zou je dan warmlopen voor een uitstapje met kinderen die je constant uitschelden? De juf van de lagere school zei: schelden doet geen pijn. Of ze moedigde me aan om terug te schelden. Maar om nou uit het niks *kaaskop* te gaan roepen... dat klonk zo stom."

Je kwam destijds terecht in het provincieplaatsje Arkel, op driehoog in een flatgebouw; heel wat anders dus dan je in Marokko gewend was. Wat vond je daarvan?

"Voor mij was Nederland een wonderland! We lazen de *Donald Duck*, mijn broertje en ik, en nog een heleboel andere strips. We zijn toen ook zelf tekenfilmpjes gaan maken, dat was allemaal even spannend en fantastisch!

"Thus las ik nog steeds in de koran, trouwens, om de taal niet te vergeten, want mijn ouders hebben nog lang geloofd dat ze uiteindelijk terug zouden gaan. Terwijl al heel snel duidelijk werd dat dat nooit zou gebeuren. Vooral mijn moeder was daar pragmatisch in, die zei: Wat hebben mijn kinderen daar? Mijn vader wilde ook eigenlijk helemaal niet terug, en het schuldgevoel daarover reageerde hij nog wel eens af op ons, evenals andere islamitische vaders die hun gezag zagen wankelen. Het is niet *bon ton* om uit de school te klappen, maar de meeste immigranten zijn hier gekomen om

wat geld te verdienen, om economische redenen, die waren echt niet zo betrokken bij hun eigen cultuur en de islam. Ze vonden de Nederlandse lucht gewoon prettiger. Maar dat wilden ze niet altijd toegeven, want dat was een vorm van culturele ontrouw."

De imams in jouw verhalen zijn zonder uitzondering knapenschenders, kinderverkrachters, met brokken vlees en vet in hun baard en vuile nagels. En je voert een bekeerde Hollandse moslimmoeder ten tonele die nog veel kwezeli-ger is dan haar vrome man. Verraadt dat een zeker gebrek aan geestdrift voor de islam?

"Bekeerlingen zijn altijd kwezels, is dat je nooit opgevallen? Verschrikkelijk gewoonweg. Die hebben namelijk iets te bewijzen. En de imams in mijn boeken zijn zo walgelijk omdat ik dat een kluchtig, folkloristisch motief vind, waar ik graag mee speel. Te vergelijken met de verhalen die hier de ronde doen over de ontuchtige paters en nonnen van vroeger, dat vind ik grappig.

"Met mijn afkeer van de islam heeft het ook te maken natuurlijk; met mijn afkeer van alle geloofssystemen om precies te zijn. Ik heb als jongetje eens aan mijn moeder gevraagd of ze me wilde leren bidden. En toen zei ze: 'Ach nee, wat heeft dat voor zin. Als je ouder bent, doe je het toch niet meer.' Toen heeft mijn vader het me maar geleerd, maar ze had volkomen gelijk: een paar jaar later wilde ik niet meer mee naar de moskee. De rest van de familie is nog gelovig, maar ik heb op een gegeven moment beslo-

ten ze maar gewoon te vertellen waar het wat mij betreft op stond.

"Soms heb ik daar nog wel eens discussies over met mijn moeder. Toen ik in een tv-programma openlijk mijn ongelof beled, werd ze opgebeld door iemand die klaagde dat ik de familie te schande maakte en dat ik geen schaamte kende – wat waar is. En onlangs waarschuwde ze me voor de verschrikkelijke Dag des Oordeels. Hoe weet jij dat nou? vroeg ik toen. Nou, dat zegt toch iedereen' riep ze angstig. En jij gelóóft dus alles wat ze tegen je zeggen? was mijn grappige terug. Maar verder dan dat soort verbale steekspelletjes gaat het niet, want mijn ouders zijn absoluut niet fanatiek.

"Mijn moeder vindt zelf troost en rust in het geloof, maar het ontbreekt haar aan elke missiedrang. Als alle moslims zo waren, bestond er niet zo'n diepe kloof tussen moslims en andersdenkenden in dit land."

Wat vind jij nou van al dat gepraat over hoofddoekjes, en nu weer over het wel of niet verbieden van de chador op scholen?

"Emancipatie is een bevrijding uit patriarchale structuren, maar een hoofddoekje loopt keurig in het patriarchale gareel. Een hoofddoekje een feministische daad noemen, is een aanfluiting voor het feminisme. De vrijheid om een chador te dragen is een schijnvrijheid, want iedereen heeft het fundamentele recht op zijn eigen uiterlijk. Een chador zegt in feite: vrouwen horen niet op straat, dat dulden we alleen als het hoogno-

dig is, en dan alleen op voorwaarde dat ze zichzelf onzichtbaar maken. De hysterische beschuldigingen van sommige moslimmeisjes aan het adres van Nederland verbazen me zeer, met name door hun felheid. Ik denk wel eens: gaat dit nog steeds over Nederland, of hebben ze het over Iran, of over Saoedi-Arabië? Welke tirannieke toestanden hebben ze eigenlijk op het oog?"

Er zijn ook commentatoren die de zaak wat luchtiger opvatten en van mening zijn dat de meeste moslima's gewoon dwars willen liggen en een manier hebben bedacht om op te vallen.

"Ja, ik weet het. Onlangs stond er een lang interview met mevrouw Arslan in *Vrij Nederland*: een hele pagina, alleen gewijd aan de kwestie van de hoofddoekjes. En daarin beweert ze dat het hoofddoekje haar bevrijdt van de dwang die het westerse schoonheidsideaal uitoefent. Maar dat is een bizarre drogreden, want in Nederland is de strijd voor de emancipatie van vrouwen allang gevoerd, die fase ligt achter ons. Ik vind deze hele discussie eigenlijk een achterhoedegevecht, niet meer van deze tijd. Wie wil dat in hemelsnaam oprakelen en nog eens meemaken? Laten we dankbaar zijn voor het feit dat dat niet meer hoeft."

Wanneer en waarom ben jij eigenlijk van je geloof gevallen? Soms krijg ik de indruk dat aanhangers van de islam vanaf hun geboorte al immuun waren voor de duivelse inblazingen van het rationalisme, maar jij kennelijk niet.

"Dat gebeurde omstreeks mijn zestiende, en

het was een geleidelijk proces. Mijn lievelingsschrijvers waren mensen als Nabokov en Cortazar; kortom, ik leerde echt lezen en mijn geest werd opener. Vroeger of later komt dan het moment dat je de koran ook anders begint te lezen: niet als een goddelijk boek, maar als elk ander boek, en toen drong tot me door dat de koran in essentie een *wetboek* is: bedoeld om verschillende stammen bij elkaar te houden. En de God die uit dat wetboek oprijst, had niet mijn sympathie. Houdt een god zich met zulke onbenulligheden bezig? vroeg ik me verbijsterd af. De godsdienst werd een obstakel voor mijn eigen mentale ontwikkeling, ik wilde vrij kunnen denken."

Rudy Kousbroek heeft eens beschreven dat hij voor straf in de badkamer van zijn kostschool werd opgesloten, omdat hij niet langer aan God geloofde, en toen in doodsangst dacht: Als Hij per ongeluk toch bestaat, als ik me heb vergist, slaat nú de bliksem in.

"Ja, als ik aan het masturberen was, heb ik vaak gevreesd voor de bliksem! Op mijn achttiende maakte ik kennis met alcohol, en toen kwam die blikseminslag er toch nog van, want de volgende ochtend had ik de moeder van alle katers. Is dat nou niet mooi? Ik dacht: waarom zou je een bovennatuurlijke straffende instantie verzinnen, als je net zo behendig je eigen hel en verdoemenis kunt scheppen? De menselijke geest is namelijk wel in staat is om God te creëren, maar niet omgekeerd. Ik zie geen

verschil tussen de god van de gelovige en de duivel van de schizofreen.

"De goden in de antieke oudheid bevallen me al veel beter, want die zijn tenminste gebaseerd op informatie uit de fysieke omgeving. De vruchtbaarheidsgodin Ceres bepaalde hoe de graanoogst uitviel, en Diana ging over de jacht. Dat is helder en veronderstelt niet dat de mensen veroordeeld zijn tot een verblijf in de wachtkamer van een schimmig hiernamaals. Het heidendom is veel logischer dan het monotheïsme. Borges schrijft in een gedicht over *de islam die zwaarden was...* en besluit dan met de regel: 'En dat alles voor één verschrikkelijke God.' Prachtig gezegd. Zo'n God wou ik dus niet aanbidden."

En toen liet je het geloof pardoes los.

"Dat was de beste periode in mijn leven! De basis valt weg, je wordt in het diepe gegooid, en dat is des te schokkender omdat het geloof samenhangt met een hiërarchisch systeem in de opvoeding. Maar de traditie loslaten is nog iets anders dan haar verloochenen. Je kunt je afvragen wat je er nog meer mee kunt doen, als literair thema bijvoorbeeld. Alleen, dat vereist een beetje moed, want de meeste mensen zijn bang voor die vrijheid.

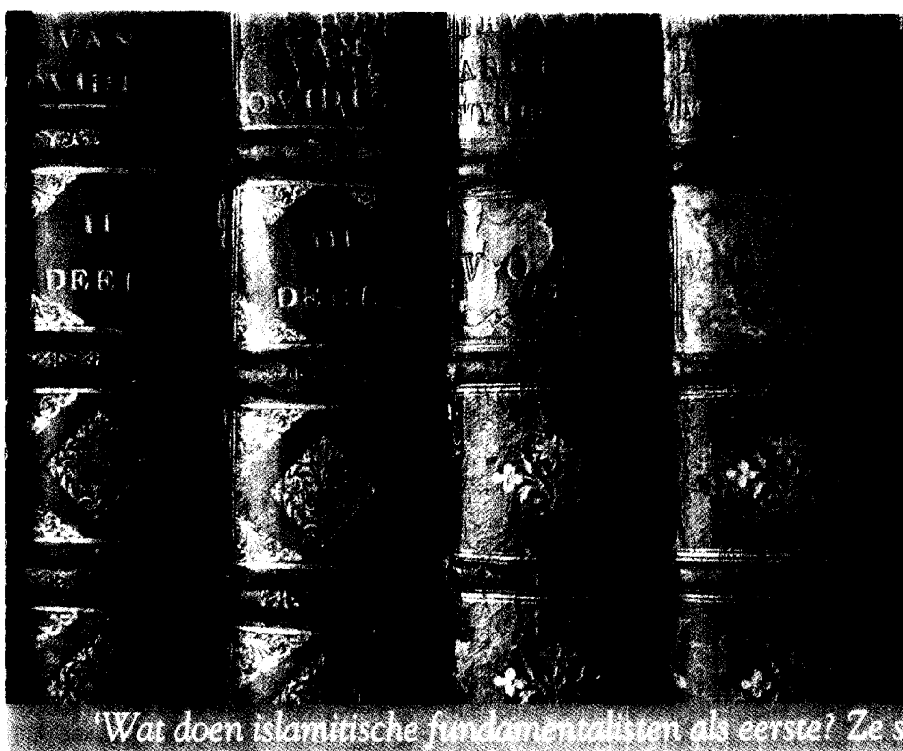
"Dat zie je ook aan de woedende reacties die Ayaan Hirsi Ali ontkent. Als al die boze moslims zo overtuigd waren van hun geloof, dan zouden ze zich toch niet zo boeven opwinden? Maar kennelijk zit de idee-

logie maar *skindeep*: hun zekerheden zijn opvallend gemakkelijk te beschadigen en te beledigen.

"Dat verzet wortelt voornamelijk in de angst voor de vrijheid van vrouwen. Ga maar na. Wat doen islamitische fundamentalisten als eerste, zodra ze ergens aan de macht komen, zoals de Taliban in Afghanistan? Ze sluisen de vrouwen. En in Marokko was een werkloosheidspercentage van vijftig procent, maar daar waren ze niet mee bezig: de hoofddoek verplicht stellen was veel dringender. Zo lang die angst niet wordt overwonnen, verandert er in zulke landen niets.

"Ik begrijp werkelijk niet waarom moslims zich altijd zo antagonistisch opstellen tegenover het westen en de *nonbelievers* die daar wonen. Je hoeft het westen niet heilig te verklaren, maar je hoeft het ook niet tot je laatste srik te bestrijden. Je kunt een stap verder gaan en je eigen stijl ontwikkelen, je eigen manier om met de moderne wereld om te gaan. Dat geldt voor mij als individu, maar ook voor groepen en samenlevingen als geheel. Het geloof is tenslotte geen button die je de hele dag draagt. Iedereen moet zijn eigen keuzes leren maken."

Othello, door Toneelgroep Amsterdam, regie Ivo van Hove, bewerking Hafid Bouazza, Stadsschouwburg, t/m 8 februari. De boeken van Hafid Bouazza worden uitgegeven door Prometheus.

- 1970: geboren in Oujda, Marokko
- 1977: aankomst in Arkel, Zuid-Holland
- 1982: Rijksscholengemeenschap Wijschild, Gorinchem; havo
- 1988: Hogeschool van Amsterdam, studie Frans en Nederlands
- 1989: studie Arabische taal- en letterkunde
- 1996: debuteert *De voeten van Abdullah* bij Arena
- 2003: bewerking Shakespeares *Othello* voor Toneelgroep Amsterdam